

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΠΕΤΣΑ: ΚΥΘΡΕΑΣ ΚΑΤΟΠΤΡΟΝ

(Έκδοση Προσφυγικού Σωματείου «Ελεύθερη Κυθρέα», Λευκωσία 2021)

Το νεοεκδοθέν βιβλίο του αείμνηστου διδασκάλου Χριστόδουλου Πέτσα με τίτλο «Κυθρέας Κάτοπτρον» και υπότιτλο «Πενήντα μελέτες για την κωμόπολη και την περιοχή της Κυθρέας», αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εκδόσεις για την ιστορία και τις παραδόσεις των κατεχόμενων εδαφών μας, και ειδικά της Κυθρέας και της γύρω περιοχής. Γεννημένος στην ενορία της Χρυσίδας, το 1915, ο Χριστόδουλος Πέτσας έτυχε σημαντικής για την εποχή μόρφωσης με τη φοίτησή του στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και στη συνέχεια στο Παγκύπριο Διδασκαλείο, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές του το 1935. Ακολούθως διορίστηκε στη Δημοτική Εκπαίδευση, όπου δίδαξε για τριάντα εννέα χρόνια σε μεγάλο αριθμό κοινοτήτων, όπως στον Κουτσοβέντη, στη Γύψου, στον Άγιο Ανδρόνικο Καρπασίας, στο Πραστειό Μεσαορίας, στην Ακανθού, στο Λευκόνικο και στην Κυθρέα, καθώς και ένα χρόνο μετά την προσφυγιά στο Δημοτικό Σχολείο Αγίου Αντωνίου Λευκωσίας. Φιλομαθής και παρατηρητικός, διεύρυνε σε μεγάλο βαθμό τις γνώσεις του μελετώντας κατ' ιδίαν, ιδίως βιβλία που αναφέρονταν στην ιστορία και τη λαογραφία του τόπου. Ταυτόχρονα, συγκέντρωνε πληροφορίες και παραδόσεις για τη γενέτειρά του και τις γύρω κοινότητες, τις οποίες αξιοποίησε στις πολυάριθμες και πολυσέλιδες μελέτες του, διασώζοντας έτσι μοναδικό πρωτογενές υλικό από την ιστορία τους.

Ο Χριστόδουλος Πέτσας υπήρξε από τους πρωτοπόρους στον αγώνα των προσφύγων για τη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης των κατεχόμενων εδαφών και τη συνεχή διακήρυξη της επιθυμίας για επιστροφή. Για τον λόγο αυτό δραστηριοποιήθηκε στην Παγκύπρια Επιτροπή Προσφύγων και πρωτοστάτησε στην ίδρυση, το 1975, του Προσφυγικού Σωματείου «Ελεύθερη Κυθρέα», στο οποίο υπηρέτησε ανιδιοτελώς και με ξεχωριστό δυναμισμό, αρχικά ως Α΄ αντιπρόεδρος (1975-1980) και στη συνέχεια ως πρόεδρος (1980-2005), μέχρι και τον θάνατό του, στις 30 Οκτωβρίου 2005. Υπήρξε ένας ακούραστος και συνεπής αγωνιστής, ο οποίος δίδασκε με το ήθος και την ευγένειά του την επιμονή σε ιδανικά και αξίες, και προπάντων την πίστη στο δίκαιο των αγώνων του κυπριακού λαού για ελευθερία.

Την περίοδο αυτή η «Ελεύθερη Κυθρέα» εξέδωσε το ομώνυμο τετραμηνιαίο περιοδικό με κύριο στόχο να συμβάλει στον αγώνα για απελευθέρωση του νησιού και να προβάλει τον ιστορικό και πολιτιστικό πλούτο της κατεχόμενης κωμόπολης. Ο αείμνηστος διδάσκαλος διετέλεσε, από το 1980, υπεύθυνος έκδοσης του περιοδικού και ανέλαβε το επίπονο έργο της επιμέλειάς του, δημοσιεύοντας ταυτόχρονα στις σελίδες του μεγάλο αριθμό κειμένων για την Κυθρέα και τους ανθρώπους της. Οι μελέτες του, συστηματικές και λεπτομερείς, προέρχονταν από τον πλούτο των παρατηρήσεων και εμπειριών του, από συνομιλίες του με άλλους πρόσφυγες κατοίκους και την καταγραφή των ενθυμήσεών τους, καθώς και από τη διασταύρωση των σχετικών πληροφοριών, όπου ήταν δυνατόν, από ποικίλες έντυπες και αρχειακές πηγές. Στις μελέτες αυτές συνήθιζε πάντοτε να αναφέρει και τα ονόματα όσων του παρείχαν πληροφορίες και συνέβαλλαν στην ολοκλήρωσή τους, ενδεικτικό του ήθους και της εντιμότητάς του.

Πολλές φορές συναντούσα τον αγαπητό κ. Χριστόδουλο, με τον οποίο συνεργάστηκα για πολλά χρόνια και διατηρούσα στενούς δεσμούς σεβασμού και εκτίμησης, είτε στην Κυπριακή Βιβλιοθήκη, είτε στο Κρατικό Αρχείο, να αναδιφεί παλαιές εκδόσεις και εφημερίδες, και να ανατρέχει σε λυτά έγγραφα περασμένων εποχών, αναζητώντας ιστορικά τεκμήρια για τη συμπλήρωση των μελετών του. Ταυτόχρονα, όποτε του δινόταν η ευκαιρία, παρακινούσε και πολλούς άλλους συγγραφείς και ερευνητές για να ετοιμάσουν και να παραδώσουν εργασίες σχετικές με την Κυθρέα και την περιοχή της, ώστε να εμπλουτίσουν την ύλη του περιοδικού και να το καταστήσουν αγωνιστική έπαλξη για τη συντήρηση της μνήμης των κατεχομένων. Τις περισσότερες φορές, και μιλώ εξ ιδίας πείρας, εφοδίαζε τους συνεργάτες του με πρωτογενές υλικό, ώστε να είναι πληρέστερες οι μελέτες τους, παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει για τις δικές του. Ο Χριστόδουλος Πέτσας επιμελείτο με ιδιαίτερο ζήλο το περιοδικό, για είκοσι πέντε χρόνια, από το 1980 μέχρι τον θάνατό του, καθιστώντας το μία μοναδική και ανεξάντλητη πηγή για την Κυθρέα και τις κοινότητες που την περιβάλλουν.

Οι αναγνώστες του περιοδικού ανέμεναν την έκδοσή του για να διαβάσουν τις μελέτες του, που αφορούσαν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως ιστορικές μαρτυρίες, παραδόσεις, προσωπογραφικά στοιχεία, ήθη, έθιμα και άλλα. Γραμμένες στην πανελλήνια δημοτική και με στοιχεία από τις παλαιότερες μορφές της ελληνικής γλώσσας, υπογραμμίζοντας με τον τρόπο

αυτό την ενότητά της, οι μελέτες αυτές ήταν εξαιρετικά προσιτές και ιδιαίτερα ελκυστικές στο ευρύ κοινό, που τις αναζητούσε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Μέσα από το περιεχόμενό τους, αντλούνταν πληροφορίες για την ιστορία όχι μόνο της Κυθρέας, αλλά και της Κύπρου γενικότερα, αφού τα όσα δημοσίευε αφορούσαν πρωτότυπα θέματα, που συνδέονταν με πολλές άλλες κοινότητες του τόπου. Ο αναγνώστης ενημερωνόταν επίσης για τις ιστορικές μαρτυρίες για την κωμόπολη, παρακολουθούσε την πορεία της ιστορίας της εκπαίδευσής της, αντλούσε πολύτιμες πληροφορίες για τα μνημεία της, γνώριζε για τα τοπωνύμιά της, τις εκκλησίες και τα ξωκκλήσια της, μάθαινε για την καθημερινή ζωή των κατοίκων και τη συμβολή τους στους κοινωνικούς και εθνικούς αγώνες, τα ήθη και έθιμά τους, τα πνευματικά τους επιτεύγματα, τους θρύλους και τις παραδόσεις τους, τις γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες και τα επαγγέλματά τους, τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στον αγώνα για επιβίωση και πολλά άλλα. Γι' αυτό και πολλές από τις μελέτες αυτές χρησίμευσαν σε μεταγενέστερους συγγραφείς για να τεκμηριώσουν δικές τους εργασίες, ώστε να καταστούν πληρέστερες.

Πενήντα από τις μελέτες αυτές, που ξεχωρίζουν για την πρωτοτυπία τους, συγκέντρωσε και επιμελήθηκε με υποδειγματική ακρίβεια η θυγατέρα του αείμνηστου διδασκάλου, Ανθή Πέτσα-Σαββίδου, τις οποίες και περιέλαβε σε ογκώδη και επιβλητικό τόμο 740 σελίδων, που, όπως αναφέρθηκε, κυκλοφόρησε στα τέλη του 2021 με τίτλο «Κυθρέας Κάτοπτρον», ως έκδοση του Προσφυγικού Σωματείου «Ελεύθερη Κυθρέα». Και πράγματι αποτελεί ένα μοναδικό κάτοπτρο, μέσω του οποίου ο αναγνώστης εισέρχεται στην ιστορία και στον κόσμο της Κυθρέας με την πλούσια εθνική και πολιτιστική κληρονομιά.

Αρχικά, στον τόμο προτάσσεται ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Χριστόδουλου Πέτσα και στη συνέχεια παρατίθενται χαιρετισμοί από τον Δήμαρχο Κυθρέας Πέτρο Καρεκλά και τον Πρόεδρο του Σωματείου «Ελεύθερη Κυθρέα» Πέτρο Παπαγεώργη, πρόλογος από τον υπογράφοντα το ανά χείρας κείμενο και εισαγωγικό προλόγισμα από την επιμελήτρια του έργου, Ανθή Πέτσα-Σαββίδου. Ακολούθως δημοσιεύονται οι μελέτες του αείμνηστου διδασκάλου, που διαχωρίζονται σε οκτώ θεματικές ενότητες, οι οποίες καλύπτουν τη σύνολη ζωή της κωμόπολης και παρουσιάζουν διεξοδικά την πλούσια πνευματική και πολιτιστική της κληρονομιά.

Η πρώτη από τις ανωτέρω ενότητες αφορά στην «πηγή της ζωής» της περιοχής, το νερό, και τη σημασία του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων στον αγώνα τους για επιβίωση. Σε αυτήν παρουσιάζονται μελέτες για τη μεγαλύτερη φυσική πηγή νερού στην Κύπρο, τον Κεφαλόβρυσο της Κυθρέας, καθώς και για ορισμένους από τους τριάντα δύο νερόμυλους της κωμόπολης (Συρκάνος, Αλακάτα, Καραμεμμέτης, Αμπελιού, Στέφανος, Μαρρής, Ελιάς). Επίσης, στην ίδια ενότητα, σε ξεχωριστές μελέτες, περιγράφονται ο τρόπος λειτουργίας των νερόμυλων και το αρδευτικό σύστημα της κωμόπολης, όπου τα ιστορικά στοιχεία, που παρατίθενται, εμπλουτίζονται με πλήθος αναφορές σε θρύλους και παραδόσεις, καθιστώντας ιδιαίτερα γοητευτική την ανάγνωσή τους. Περιλαμβάνουν επίσης πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο που γινόταν η διαχείριση του νερού, ώστε να βοηθηθεί, ειδικά κατά τα τελευταία χρόνια, η ανάπτυξη των γεωργικών καλλιεργειών και ο εκσυγχρονισμός της γεωργίας της κωμόπολης, που συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική ανάπτυξή της.

Η δεύτερη ενότητα αποτελείται από πέντε συνολικά μελέτες, τρεις από τις οποίες αναφέρονται στις τοποθεσίες «Άης Βασίλης», το πευκόφυτο δάσος της «Χαλεύκας» και τις «Ελιές του Πελλόπαπα». Στις μελέτες αυτές αναλύεται ο μεγάλος ιστορικός και λαογραφικός πλούτος, που κρύβει η ονομασία τους, και παρουσιάζονται οι θρύλοι και οι παραδόσεις για την κάθε μία από τις ανωτέρω τοποθεσίες, οι καλλιέργειες ή οι άλλες ιδιαιτερότητές τους, ενώ γίνεται ευρεία αναφορά στους ανθρώπους, οι οποίοι συνδέθηκαν με τον περιβάλλοντα χώρο τους. Οι άλλες δύο μελέτες, που συγκαταλέγονται στην ενότητα αυτή, αφορούν στον κινηματογράφο «Απόλλων» της Κυθρέας και στην εκκλησία της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας, όπου επίσης παρατίθενται πολλές σχετικές πληροφορίες για τους ανθρώπους της Κυθρέας, που συνδέθηκαν είτε με τον κινηματογράφο «Απόλλωνα», είτε με τον ναό της Χαρδακιώτισσας.

Την πολύ ενδιαφέρουσα αυτή ενότητα ακολουθεί άλλη μία, ιδιαίτερα προσφιλή στον συγγραφέα, που αφορά στις ασχολίες των κατοίκων της περιοχής της Κυθρέας και στηρίζεται, είτε στην προσωπική εμπλοκή του στα νεανικά του χρόνια σε αυτές, είτε σε μεταγενέστερες παρατηρήσεις του, όταν υπηρετούσε ως δάσκαλος στην κωμόπολη. Περιλαμβάνει μελέτες για τη συνεργασία και αλληλοβοήθεια των αγροτών, καθώς και για τις γενικότερες ασχολίες τους, για την καλλιέργεια της ελιάς, των εσπεριδοειδών και των λεγόμενων εποχιακών, καθώς και για τη μεταξοσκωληκοτροφία, η οποία στα παλαιότερα χρόνια συνέβαλλε στην αύξηση των

εισοδημάτων τους. Στις μελέτες αυτές καταγράφονται οι πολλές δυσκολίες, που αντιμετώπιζαν οι γεωργοί του νησιού μας στον καθημερινό τους αγώνα για επιβίωση, σε μια περίοδο που η Κύπρος ήταν γεωργοκτηνοτροφική και η δυνατότητα εξεύρεσης άλλων πόρων εξαιρετικά περιορισμένη.

Στη συνέχεια και σε ξεχωριστή ενότητα παρατίθενται οι μελέτες του συγγραφέα, που σχετίζονται με την οικονομική ζωή της Κυθρέας, με τις πρώτες από αυτές να αφορούν στα μέσα μαζικής συγκοινωνίας της κωμόπολης, από τα παλαιότερα χρόνια μέχρι και την τουρκική εισβολή, με ειδική αναφορά στις γκαμήλες, που χρησιμοποιούνταν ευρέως για τη μεταφορά μεγάλων φορτίων. Πρόκειται για διεξοδικές στο θέμα τους μελέτες, όπου παρουσιάζεται με λεπτομέρεια η ιστορία της εξέλιξης των μέσων συγκοινωνίας στην ευρύτερη περιοχή της κωμόπολης, όπως στις κοινότητες Νέο Χωρίο, Βώνη, Τραχώνι και Παλαίκυθρο, από την περίοδο που χρησιμοποιούνταν τα παραδοσιακά κάρρα και τα υποζύγια, μέχρι τα νεότερα χρόνια με τα αυτοκίνητα και τα φορτηγά. Στις σελίδες παρατίθενται ονόματα κατοίκων, που ασχολήθηκαν με τις μεταφορές και τα δρομολόγια που ακολουθούσαν, περιγράφονται τα εμπορεύματα που κουβαλούσαν και πολλά άλλα. Στην ίδια ενότητα περιλαμβάνονται επίσης μελέτες, που αφορούν στην ασβεστοποιία, τη σκυροποιία, την αλευροποιία και στο εργοστάσιο αλευροποιίας των αδελφών Χριστίδη. Κάθε μία από αυτές περιέχει επίσης πολλά και σημαντικά στοιχεία για διάφορες άλλες επιχειρήσεις και επαγγέλματα, που αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Κυθρέας και συνέβαλαν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων, με αποτέλεσμα να καθίστανται ένα πανόραμα των οικονομικών δραστηριοτήτων τους.

Η πέμπτη ενότητα αφορά στην εκπαίδευση και περιλαμβάνει δύο σχετικές μελέτες, με την πρώτη να αφορά στην ιστορία της στο νησί κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας με ιδιαίτερη έμφαση σε αυτήν της Κυθρέας. Η δεύτερη μελέτη αφορά στην ιστορία του Δημοτικού Σχολείου του Αγίου Ανδρονίκου της κωμόπολης, στο οποίο ο Χριστόδουλος Πέτσας υπηρέτησε μέχρι το 1974 και υπήρξε ο τελευταίος διευθυντής, πριν από την κατάληψη της Κυθρέας από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής. Ας σημειωθεί ότι οι ανωτέρω εργασίες, όπως και οι υπόλοιπες που περιλαμβάνονται στον τόμο, στηρίζονται τόσο σε γραπτές μαρτυρίες, όσο και σε προφορικές, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν, κατά το δυνατό, πληρότητα για το θέμα που πραγματεύονται.

Η επόμενη ενότητα είναι αφιερωμένη σε ορισμένους επιφανείς Κυθρεώτες δασκάλους και δημοσιεύονται οι μελέτες του Χριστόδουλου Πέτσα για τον Πιέρο, ο οποίος δίδαξε στην κωμόπολη κατά τον 19ο αιώνα και την οικογένειά του, την Πολυξένη Παπαζαχαρία, τον Σταύρο Κυπριαγόρα, τον μεγαλύτερο αδελφό του συγγραφέα, Αθανάσιο Πέτσα, τον Γεώργιο Κορέλλη, τον Τρύφωνα Γεωργαλλίδη, την Ελπινίκη Παπαδοπούλου και τον Βαρνάβα Παπαναστασίου, ο οποίος καταγόταν από το γειτονικό Παλαϊκύθρο, αλλά διατηρούσε στενούς δεσμούς με την κωμόπολη, γενέτειρα της συζύγου του, Ελένης. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι οι εργασίες αυτές πλαισιώνονται από σημαντικό αριθμό ανέκδοτων εγγράφων, τα οποία ο αείμνηστος Χριστόδουλος Πέτσας συνέλεξε από κρατικά αρχεία και οικογενειακές συλλογές.

Ακολουθεί η έβδομη ενότητα που αφορά την παρουσίαση βιογραφικών στοιχείων και της επαγγελματικής και κοινωνικής δράσης ανθρώπων της Κυθρέας και των γύρω κοινοτήτων, που αποτέλεσαν με το έργο και τη δράση τους σημείο αναφοράς και συνέβαλαν στην κοινωνική και πολιτιστική τους ανάπτυξη. Παρουσιάζονται οι μορφές του Ιεροψάλτη Χατζηπετρή Χατζηνικολάου από τη Βώνη, του παπα-Ανδρέα Κωνσταντίνου από τη Χρυσίδα, του Αριστόδημου Μαλαού από την ενορία του Αγίου Ανδρονίκου, του Σάββα Στυλιανού από την Κυθρέα, του Νικόλα Ττοφαρή από τη Βώνη, του Λούκα Θ. Βλάμη από τη Βώνη, του Κώστα Αιμιλιανίδη από την Κυθρέα, ο οποίος κατέθεσε στον συγγραφέα τη μαρτυρία του για τον αγώνα της ΕΟΚΑ στην κωμόπολη, του Νικόλα Σάββα Λιπέрту από τη Βώνη, του ξυλογλύπτη Κώστα Χατζηχριστοδούλου Ταλιαδώρου από τη Χρυσίδα και του Γιάννη Μ. Μακρή από την Κυθρέα, ο οποίος τραυματίστηκε σοβαρά την περίοδο της εισβολής. Εκτός, όμως, από τους ανωτέρω, στην ίδια ενότητα παρουσιάζεται επίσης η ζωή και δράση του αιμοσταγή Χατζηταχίρ αγά του Παλαικύθρου, ο οποίος συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρωταγωνιστές των σφαγών της 9ης Ιουλίου του 1821.

Τέλος η όγδοη ενότητα αποτελείται από την πολυσέλιδη μελέτη του συγγραφέα για τα έθιμα του Πάσχα στην ενορία της Χρυσίδας, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε. Σε αυτήν απεικονίζεται η ζωντάνια της τοπικής κοινωνίας και παρουσιάζεται η θρησκευτική ζωή των κατοίκων και οι εκδηλώσεις, που σχετίζονταν με τη χαρμόσυνη γιορτή της Αναστάσεως και συνοδεύονταν από τα σημαντικότερα άσματα της δημόδους εκκλησιαστικής γραμματείας.

Η έκδοση με τις μελέτες του Χριστόδουλου Πέτσα για την Κυθρέα και την περιοχή της εμπλούτισε την κυπριακή βιβλιογραφία με ένα σπουδαίο έργο, στο οποίο ο αναγνώστης βρίσκει συγκεντρωμένο τον μόχθο και την αγωνία του συγγραφέα για την κατεχόμενη γενέτειρά του και τον αγώνα του για τη διατήρηση της ιστορικής της μνήμης. Πρόκειται για μία έκδοση μοναδική για την Κυθρέα και τον κόσμο της, πολύτιμη παρακαταθήκη για τους νεότερους, που έχει και εθνικές προεκτάσεις, αφού προβάλλει τον ελληνικό και ορθόδοξο χαρακτήρα της κωμόπολης, καθώς και τη συμβολή της στην πνευματική, εθνική και κοινωνική ζωή του νησιού. Ας είναι η μνήμη του σεβαστού μας διδασκάλου αιώνια και το παράδειγμά του πρότυπο διεκδίκησης και αγωνιστικότητας.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ακτή* 134 (2023) 203-216.